

Е. В. Антониук,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТА ВОДА В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье проанализованы национально-специфические особенности концепта вода в сознании этнолингвальных украинцев, болгар и поляков. Национально-специфические особенности любой ментальности обусловлены тем, что каждый народ отображает и воспринимает окружающий мир в соответствии со своей системой координат, в основе которой лежит национальная культура.

Синтетический анализ всех способов объективации концептов даёт возможность выявить черты определённой лингвоментальности, формирующие духовный стержень нации.

Ключевые слова: концепт, языковая картина, лингвоментальность, духовный стержень.

O. V. Antonujk,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
department of the Ukrainian language

NATIONAL PECULIARITIES OF THE CONCEPT WATER IN THE SLAVIC LANGUAGES

Lingvomentality as a system of worldview patterns, which has been fastened in the language system, in the linguistic existence of the representatives of one community or another, reveals itself in the peculiarities of ethno-cultural interpretation of constants of civilization common to all mankind.

It is common knowledge that Wilhelm von Humboldt has defined the different languages as different visions of the same object, but not the different denomination. Thus, the same fragment of the word can be profiled by various ways, which are not even similar.

The national-specific peculiarities of any lingvomentality are conditioned on that every nation repulses and perceives the environment according to their «Network coordinate», which is based on the national culture.

These «coordinates» can be discovered only by means of comprehensive analysis of emotional load of the unverbs in various cultural manifestations, such as folklore, belles-lettres, mass culture, also including social mythologems, and giving priority to certain concepts.

Synthetic analysis of all methods of objectification of concepts will give an opportunity to find out those features of lingvomentality, which form the spiritual core of the nation.

Key words: concept, lingvomentality, linguistic view, inwardness.

УДК 808.3-15:93

М. Л. Дружинець,

к. філол. н., доц., Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, доцент кафедри української мови;
Придністровський державний університет ім. Т.Г.Шевченка, завідувач
кафедри української філології (м. Тирасполь, ПМР)

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗА ПИСЕМНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ XIX СТ.: ВИМОВА ЗВУКОСПОЛУК

Статтю присвячено проблемам українського усного мовлення, зокрема вимові звукосполук за писемними пам'ятками XIX ст. Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках XIX ст. - важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії. Правописна система першодруків та рукописів зазначеного століття була побудована значною мірою на фонетичних засадах. Тому завдяки особливостям правопису, а частіше всупереч йому, відбилися вимовні риси, більшість з яких стала орфоєпічною нормою сучасної української літературної мови.

Ключові слова: українське усне мовлення, писемні пам'ятки, звукосполуки, вимова.

Актуальною проблемою усного мовлення є володіння орфоєпічними нормами. Вимовні норми на сьогодні сформовані, але процес становлення орфоєпічних норм української літературної мови залишається недостатньо вивченим.

Найістотніші вимовні риси української літературної мови, сформовані під впливом живого народного мовлення, розглядалися у вагомих теоретичних працях О.П.Потебні, П.Г.Житецького, О.Н.Сивявського, М.Ф.Наконечного, М.А.Жовтобрюха, П.Д.Тимошенка. Серед досліджень орфоєпічної системи української мови відомі праці В.І.Сімовича, Л.А.Булаховського, Н.І.Тоцької та ін. Історичній орфоєпії присвячені дослідження М.М.Фащенко, М.Л.Микитин-Дружинець, О.П.Шонц.

У висвітленні питань, що стосуються історії формування вимовних норм української мови, велике значення мають пам'ятки, бо саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоєпічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду або упорядники збірок, журналів XIX ст. припускалися «помилку» всупереч традиції, то це означало, що дана мовна риса міцно закріпилася у тій чи іншій місцевості. Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках XIX ст. - важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії.

Асиміляція свистячого перед шиплячим майже не фіксується Т.Г.Шевченком: чулася (25,К), несчулася (90,І), близьенько (170,ІІ), рощиняють (170,ІІ), слудять (219,ІІ), росжеврівся (250,ІІ), безчестя (284,ІІ), брязчить (303,ІІ). Але - ближченько (61,І), Волощині (26,ІІ), Туреччині (26,ІІ). У попередників Т.Г.Шевченка частково трапляються випадки, коли передавалась вимова свистячого

перед шиплячим як шиплячого: у граматиці О. Павловського: рожжалувався (83), у словнику П. П. Білецького-Носенка: дзижчати (115). Не передавав на письмі цієї асиміляції й П. Куліш: розживайся (45, №2,1862) [181]. Послідовно фіксується асиміляція свистячого приголосного перед шиплячим у «Марусі» Г. Квіткі-Основ'яненка: *трыншы* (37); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського: *брыжчятъ* (15); у «Кобзарі» С. Гребінки: *тыдыжжае* (97), *зыжжае* (98).

Зрідка фіксується у досліджуваних джерелах: вимова шиплячого [ж] перед свистячим як свистячого внаслідок асиміляції за місцем творення. Очевидно, ця вимова була різною, тому засвідчуються паралельні написання: Запорожці (99,К; 331,І; 16,ІІ), запорозці (45,ІІ; 47,ІІ). У «Більшій книжці» зустрічаємо передачу на письмі вимови [ш] перед [с] як [с]: птаства (235,ІІ). Яскраво представлена ця вимовна особливість у П. Куліша: запорозці (3, №11-12,1861), запорозцямъ (5, №11-12,1861), книзі (157, №1,1862) [182].

Абсолютно послідовно передається у Т. Г. Шевченка асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с']: вимова [шс'] як [с'] передається буквою с або двома буквами — сс: смієся (393,І), радися (393,І), згнушаєся (311,І; 143,ІІ), росиплєся (283,ІІ), підкрадєся (309,ІІ). Вимова [шц'] як [ц'] передається двома літерами щ або однією — ц: вкупоща (33,І), хатиноща (73,І), колясоща (267,ІІ), ріща (267,ІІ), купоща (272,ІІ). Індивідуальний правопис Т. Шевченка і тогочасна видавнича практика відрізняються: у «Кобзарі» Т. Шевченка знаходимо: подинєся (28), умнєся (49), у «Букварі південноруським 1861 року» не вернєся (26). У друкованих працях виявлено таке написання, яке відповідало певній правописній системі, прийнятій видавництвом. Приклади вимови [шц'] як [ц'] у «Букварі південноруським 1861 року» Т. Г. Шевченка відсутні, а в «Кобзарі» зафіксовано: хатинотца (27), свитотца (147). Асиміляція шиплячого перед свистячим закріплена у граматиці О. Павловського: печуроща (82), прєсья (91), у творах П. Куліша: ріща (2, №11-12,1861), довідаєся (57, №1,1862) [182]. Асиміляція шиплячого [ш] наступним м'яким свистячим [с'] передається послідовно в «Марусі» Г. Квіткі-Основ'яненка: *неоглядыся* (29), *незчуєся* (29) та в «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського: *товчєся* (18), *повернєся* (22), і в переважній більшості випадків у «Кобзарі» С. Гребінки: *мольєся* (12), *смієся* (18), але *спечєсья* (64).

Асиміляція твердого приголосного [т] за місцем і способом творення [тч] - [чч] - [ч] заслуговує на увагу. У рукописах: квичала (43,І), заквичала (229,І), квичати (101,І), квичану (69,ІІ), але заквитчане (294,І), заквітчай (250,ІІ). Переконливого спостереження над асиміляцією [т] за місцем і способом творення у «Кобзарі» (1840) і «Букварі південноруським 1861 року» Т. Г. Шевченка зробити не можна, оскільки наявний тільки один приклад у «Кобзарі»: безбачченкомъ. У «Букварі південноруським 1861 року» зустрічаємо єдине написання матчина (18), що не свідчить про вимову. Попередники Т. Г. Шевченка вживали зрідка написання, у яких передавалася на письмі асиміляція [т] за місцем і способом творення, зокрема у П. П. Білецького-Носенка: чесніоче (388), у П. Куліша: квічали (31, №11,1862) [184]. У Г. Квіткі-Основ'яненка фіксується вимова [т] перед [ч] як [ч:] у переважній більшості випадків: *заквичча* (32), *браччыка* (81), але *пан-отченку* (70). Отже, написання типу квічати спирається у Шевченкових творах на діалектну основу.

сучасна українська літературна мова теж знає асиміляцію в групі приголосних [тч], але орфоепічною нормою для неї є вимова не стягненого, а подовженого [ч]: [кв'ч:ати] [1:60].

У досліджуваних джерелах у дієслівних формах фіксується: моляця (1,І), гойдаюця (3,І), дивця (17,І), вернеця (49,ІІ), але дивитця (247,ІІ), радуюця (213,ІІ), мольцця (32,Б), святця (16,Б), тобто вимова [т] перед [ц'] як свистячого частіше фіксується на письмі. Етимологічне - ться засвідчено як [тц'] у творах П. Куліша: зовєтця (53,149,1861), як - тся (крім єдиного випадку розіпєтця (65) в альманасі «Русалка Дністровая»), і тільки О. Павловський етимологічне - ться передавав послідовно як [ц'ц'а]: бццця [183]. Вимова [тс'] як [тц'] або [тц'] фіксується послідовно як в «Марусі» Г. Квіткі-Основ'яненка: *зберутця* (30), *стараєтця* (31), *бьєтця* (31), так і в «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського: *вовтузйтця* (21), *жахатця* (28) та «Кобзарі» С. Гребінки: *дывєтця* (34) *жывытця* (53).

Не передається у досліджуваних джерелах африкатизація [д], [д'] перед наступним свистячим: людського (53,І), людскою (21,ІІ), але єдиним прикладом засвідчується асиміляція [т] + [с'] = [ц']: солдацькєє (40,І). Ця особливість вимови не передається у попередників: у словнику П. Білецького-Носенка: людськостъ (215), у творах П. Куліша: людскою (108 №9, 1861) [183].

Подовжена вимова м'яких зубних і напівном'якшених, якщо вони стоять між двома голосними, знаходить підтвердження у Т. Г. Шевченка: возлися (61,К), зиллячка (78,К), гилья (13,І), багатья (54,І), клоччямъ (65,І), попидтинню (69,І), сміття (224,ІІ), каменная (26,Б). Але зустрічаємо: попидтгньню (16,К), корія (252,І), роспутє (2,58,ІІ). Подовжені приголосні мають тенденцію до скорочення, за даними дослідження Л. І. Прокопової, Н. І. Тоцької, і сьогодні. Це було виявлено під час проведення спостереження над мовленням україномовних студентів [6:23].

Послідовно простежується написання такого типу у граматиці О. Павловського: багатья (7), зрідка — у тлумачому словнику П. Білецького-Носенка: рилля (313) [185]. Простежується подовження зубних приголосних у позиції між голосними у «Марусі» Г. Квіткі-Основ'яненка: *весилья* (30), *сватанья* (52), у «Кобзарі» С. Гребінки: *жыття* (23), *имення* (34), *силлю* (37).

Передається у Т. Г. Шевченка дисиміляція приголосних [чн] у ряді слів: сердешна (59,К), сердешная (11,І), рушники (46,І), рушниками (101,ІІ), сердешна (127,ІІ). Дисиміляція приголосних [чн] знаходить відбиття у «Грамматике» О. Павловського: *мырошныкъ* (46), написання шн зафіксоване в «Словнику» П. П. Білецького-Носенка: рушникъ (318), зрідка фіксується у П. Куліша: помішниця (45, №2,1862) [186]. Відбита дисиміляція приголосних [чн] у «Марусі» Г. Квіткі-Основ'яненка: *сердешный* (40), *тиеньшный* (65), *соняшний* (114), у «Кобзарі» С. Гребінки: *рушныкъ* (11).

Але у творах Т. Г. Шевченка дисиміляція приголосних [чн] простежується послідовніше, ніж у його попередників та послідовників і відбувається у тих словах, в яких закріпилася сьогодні як орфоепічна і орфографічна норма.

Непослідовно передається у Т. Г. Шевченка спрощення в групах приголосних: 1) у рукописах: серце (4,І), щастливимъ (238,І), серце (6,ІІ), сонце (9,ІІ), щасливий (10,ІІ), щасливий (98,ІІ), местника (128,ІІ), честную (209,ІІ), радостнымъ (213,ІІ); 2) у друкованих, текстах: серце (10,К), сердце (58,К), сердємъ (13,Б), честнымъ (14,Б),

чеснои (15,Б), празныкъ (19,Б; 20,Б), празныкъ (27,Б), нещасныхъ (30,Б). Непослідовно передається спрощення у П. Білецького-Носенка: *пидвластный* (279), *серце* (32,5), у переважній більшості прикладів фіксується спрощення у П. Куліша: *чесне* (34, №2, 1862), але *користне* (83, № 9, 1861) [186]. Спрощення в групах приголосних послідовно засвідчують «Кобзар» П. Гулака-Артемовського: *серце* (11), *сонце* (17), «Кобзар» Є. Гребінки: *щаслива* (23); «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка – непослідовно: *чесныи* (67), *щаслива* (69), але *щаслива* (44), *честный* (64).

На позначення африката [дж] у творах Т. Г. Шевченка вживається буквосполучення дз: *дзвонять* (27,І), *дзвонили* (421,І), *Дзвонкову* (51,ІІ), *дзвиници* (52,ІІ), але *кукурузы* (66,І; 30,ІІ). Послідовно на позначення африката [дж] вживається буквосполучення дз у граматиці О. Павловського: *дзвони* (33), у словнику П. Білецького-Носенка на позначення африката [дж] вживається — *дз* або *з*: *дзига* (114), але *кукуруза* (199) [68]. І в «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка, і в «Кобзарі» П. Гулака-Артемовського, і в «Кобзарі» Є. Гребінки на позначення африкат [дж] і [дж] послідовно вживаються буквосполучення *дж*: *дз*: *дзвонять* (18), *гляджу* (105); *гряджолы* (15), *дзвинку* (30); *бджола* (25), *дзвоник* (27).

Чергування [д] - [дж] у дієслівних формах досліджувані джерела не фіксують: 1) у рукописах: *похожає* (6,І), *сажає* (33,І), *вихожає* (177,ІІ), *похожу* (309,ІІ); 2) у друкованих текстах: *вїзжавъ* (24,Б), *вихожає* (25,Б), *прихожає* (26,Б), *похожає* (100,К). В альманасі «Русалка Дністрова» дане чергування абсолютно послідовно передається на письмі [69]. У «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка теж простежується чергування [д] - [дж] у дієслівних формах: *гляджу* (105). М. А. Жовтобрюх вважає, що оскільки африкат [дж] не властивий говірці села Шевченкового Звенигородського району, то, можливо, й пояснюється те, що Т. Г. Шевченко відповідно до [дж] послідовно писав ж [1:58]. Африкат [дж], за спостереженням Л. І. Прокопової, Н. І. Тоцької, переходить у звичайний фрикативний в мовленні студентів сьогодні [6:23].

З усіх аналізованих джерел Т. Г. Шевченка особливості народної вимови найповніше фіксуються у рукописах. У досліджуваних писемних пам'ятках знайшли широке відбиття майже норми вимови звукосполук сучасної української літературної мови. Деякі незначні відхилення сучасних орфоепічних норм від фіксованих у джерелах пояснюються традицією письма, неусталеністю вимови.

Література

1. Жовтобрюх М. А. Деякі особливості консонантизму поетичної мови Т.Г. Шевченка // Мовознавство. Наук. зап. - К., 1962. - Т. 17.
2. Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака. Киевъ: Типогр. М. П. Фрица, 1877. - 35 с.
3. Кобзарь. Пырятынська ластивка Е. П. Гребиньки. Киевъ: Типогр. Корчакъ-Новицкаго, 1878. - 110 с.
4. Малороссійскія повѣсти рассказанныя Грыщкомъ Основьяненком. - Харьковъ, 1841. - Т.1. - 437 с.

5. Микитин-Дружинець М.Л. Орфоепічний стандарт української мови: історія та реалії // Записки з українського мовознавства. - Одеса: Астропринт, 2009. - Вип.18. - С.363-369.

6. Прокопова Л. І., Тоцька Н. І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді // Мовознавство. - 1990. - № 3.

7. Шевченко Т. Г. Більша книжка. Автографи поезій 1847-1860 рр. - К., 1989.

8. Шевченко Т. Г. Букварь южнорусский. - СПб.: Въ печати Рогенфельдена и К°, 1861. - 24 с. Фототип. вид. // Шевченко Т. Г. Букварь південноруський 1861 року. - К., 1991.

9. Шевченко Т. Г. Кобзарь Т. Шевченка. Факс. Вид. - СПб., 1840 - К., 1974.

10. Шевченко Т.Г. Мала книжка. Автографи поезій 1847-1860 рр. - К., 1989.

М. Л. Дружинець,

Одесский национальный университет

имени И.И.Мечникова, кафедра украинского языка;

Приднестровский государственный университет им. Т.Г.Шевченко, заведующая кафедрой украинской филологии (г.Тирасполь, ПМР)

УКРАИНСКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ ПО ПИСЬМЕННЫМ ПАМЯТНИКАМ XIX СТ.: ПРОИЗНОШЕНИЕ ЗВУКОСОЧЕТАНИЙ

Статья посвящена проблемам украинской устной речи, в частности произношению звукосочетаний по письменным памятникам XIX ст. Отражение особенностей народной речи в этих памятниках - важный и надежный источник изучения начального этапа в процессе становления украинской орфоэпии. Правописная система первых печатных книг и рукописей этого времени базировалась на фонетических принципах. Поэтому благодаря особенностям правописания, а чаще - вопреки им, были отражены произносительные черты, большинство из которых составили орфоэпическую норму современного украинского литературного языка.

Ключевые слова: украинская устная речь, письменные памятники, звукосочетания, произношение.

M. L. Druzhynets,

PhD in Philology, Associate Professor, Odessa I.I. Mechnikov National University,

Ukrainian Language Department Associate Professor;

Transnistrian T.G. Shevchenko State University, Ukrainian Philology Department Head (Tiraspol, PMR)

UKRAINIAN SPOKEN LANGUAGE IN THE XIX CENTURY'S WRITTEN RECORDS: SOUND COMBINATIONS' PRONUNCIATION

The work is devoted to the problems of Ukrainian speech, including pronunciation звукосполук by written monuments irrespectively nineteenth century. The reflection

characteristics of popular speech in written monuments of the nineteenth century. - An important and reliable source for illuminating an initial period in the making Ukrainian orthoepy. Orthographic system incunabula and manuscripts of this century was based mostly on phonetic principles. Therefore, due to the peculiarities of spelling, and often in spite of him, reflected the pronounced features, most of which was pronouncing the norm of modern Ukrainian language.

Key words: Ukrainian speaking, written monuments, zvukopoluky, pronunciation.

УДК: 811.161.2+17.023.32

О. В. Нахапетова,

Одеський національний морський університет,
викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін

ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНОТАЦІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

В статті проаналізовано проблеми місця конотативного компонента в структурі значення слова, неоднозначного розуміння конотації як мовного явища та визначено труднощі при класифікації конотативної лексики.

Ключові слова: конотація, денотація, емотивність, експресивність, оцінність, стилістичне значення, конотативний компонент.

Неоднозначність розуміння місця конотативного компонента в структурі значення слова пов'язано з різноманітністю поглядів на структуру конотації, а проблема розмежування компонентів конотації та її кількісного складу, у свою чергу, становить труднощі при створенні класифікації емотивної лексики.

Конотація (від лат. *connotatio*, від *conno* – маю додаткове значення) – емотивне, оцінне чи стилістичне забарвлення мовної одиниці узуального (закріпленого в системі мови) чи okazіонального характеру [8; с. 236]. Витоки конотації сягають схоластичної логіки, де вона протиставлялася денотації (екстенсіоналу) як понятійна сутність (інтенсіонал). У мовознавстві цей термін з'явився в XVII столітті. Вперше його було використано в граматиці Пор-Роялю на позначення властивостей (акциденцій), на відміну від субстанцій. Це поняття було застосовано в середині XIX століття в англійській лексикографічній літературі при описуванні теорії і практики укладання синонімічних словників.

Конотації передають прагматичну інформацію, оскільки відображають не предмети та явища, а ставлення людини до них (емоції, оцінку, відтінки експресії тощо), тобто ставлення людини як представника визначеної мовної культури та певної соціокультурної спільноти. В мові, що ми розуміємо як культурну та етнічну цінність, конотації виявляються у формах порівнянь, метафоричних переносів, фразеологічних значень, різних мовних новоутворень.